

Cilt / Volume: 14, Sayı / Issue: 27, Sayfalar / Pages: 239-267

Araştırma Makalesi / Research Article

Received / Alınma: 01.12.2023

Accepted / Kabul: 08.01.2024

MODERN ETİK KABULLERİN SİYASETEN GİZLEDİKLERİ: KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ POLİTİKALARI VE SAVAŞ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Recep ELMAS¹

Mehmet Nazım UYGUR²

Özgür BOZAN³

Öz

Eylemin değerinin ve doğru eylemin ne olduğunun belirlenmesine yönelik çabalar insanın düşünsel tarihine eşlik eden önemli bir mesele olmuştur. Bu sorun klasik dönemde iyi, akıl ve siyaset arasında kurulan ilişkide çözülmeye çalışılmıştır. Ancak modern dönemin iyi, akıl, siyaset tasarımı, bu kavramlaştırmada felsefeye biçtiği rol, liberal, komüniteryen, postmodern düşünce ile Badiou'nun eşitlik felsefesi tarafından sorunlu bulunmuştur. İlgili düşünceler, modernitenin klasik dönemden aldığı unsurları tarihsel ve toplumsal bağlamından kopardığı için işlevsizleştirdiğini, bu mirası yeni bir zemine oturtmak için kullandığı yöntemin sorunu çetrefilleştirdiğini ve yöntemin sonuçlarını genel kabullere döndürerek sorunlarla mücadele etmeyi güçleştirdiğini tespit etmiştir. Modern düşüncenin bu tutumu, etik ile ilişkilendirdiği tüm durumlarda bir kriz olarak karşımıza çıkmaktadır. Krizin merkezinde etik bir değerın siyasi ilişkileri maskeleyen başka bir işleve sahip olmaması yatmaktadır. Çalışma bu durumu küresel siyaseti meşgul eden iklim değişikliği politikaları ve savaş durumu üzerinden açıklamaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modern Etik, Modern Etiğin Eleştirisi, İklim Değişikliği, Savaş.

Jel Kodları: P48, B14, F50.

¹ Arş. Gör. Dr., Şırnak Üniversitesi, E-posta: relmas@sirnak.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5490-3238>

² Arş. Gör. Dr., Şırnak Üniversitesi, E-posta: mnuygur@sirnak.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4132-3004>

³ Arş. Gör., Şırnak Üniversitesi, E-posta: obozan@sirnak.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7145-5059>

Atıf/Citation

Elmas, R., Uygur, M. N. & Bozan, Ö. (2024). Modern etik kabullerin siyaseten gizledikleri: küresel iklim değişikliği politikaları ve savaş üzerine bir değerlendirme. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(27), 239-267.

WHAT MODERN ETHICAL ASSUMPTIONS MASK POLITICALLY: AN ASSESSMENT OF GLOBAL CLIMATE CHANGE POLICIES AND WAR

Abstract

Efforts to determine the value of action and what the right action is have been an important issue accompanying human intellectual history. In the Ancient period, this problem was tried to be solved through the relationship established between good, reason, and politics. However, the modern period's conceptualization of the good, reason, and politics, and the role of philosophy in this conceptualization have been found problematic by liberal, communitarian, postmodern thought, and Badio's philosophy of equality. These thoughts have determined that modernity rendered the elements it took from the Ancient period dysfunctional because it detached them from their historical and social context, that the method it used to put this heritage on a new ground complicated the problem, and that the results of the method made it difficult to combat the problems by returning the results of the method to general assumptions. This attitude of modern thought appears as a crisis in all situations that it associates with ethics. At the center of the crisis lies the fact that an ethical value has no function other than masking political relations. The study tried to explain this situation through the climate change policies and the war situation that occupy global politics.

Keywords: Modern Ethic, The Critique of Modern Ethic, Climate Change, War.

Jel Codes: P48, B14, F50.

1. GİRİŞ

Savaş, her türlü maddi etkilerinin yanında telafi edilemeyen ruhsal tahribatları ve can kayıplarını beraberinde getiren, etik bağlamda kötülükle ilişkilendirilmiş bir durumdur. Bu nedenle savaşan taraflar eylemlerini mutlak bir mecburiyetle ilişkilendirir. Mutlak mecburiyetin varoluşu, korumanın ya da sıfır toplamlı algılanan iyinin/faydanın ediniminin yegane yolu olarak somutlaşması, savaşan taraflar için eylemlerini devam ettirme motivasyonu sağlar. Söz konusu meşrulaştırma edimi, Rusya-Ukrayna Savaşı ve Filistin-İsrail Savaşının tarafları için de geçerlidir. Savaşan taraflar için çatışmayı sona erdirmenin basit olasılıkları bir tarafın mutlak üstünlüğü veya uzlaşmadır. Ancak, özellikle Batılı üçüncü tarafların benzer durumlarda farklı konumlanışları, beyanlarında kötülükle mücadele eder gibi görünürken niyetlerinde bu kötülüğü başka iyilikler edinmenin kaldıracı olarak kullandıklarının işaretidir. Başka bir ifadeyle söz konusu bağ, siyasetten bağımsız etik bir kabulle maskelenen çıkarların aynı zamanda görünür olduğu yerdir.

Çalışmada sorunsallaştırılan olgunun fark edildiği bir diğer durum, küresel ısınma ve iklim değişikliğiyle mücadele politikalarıdır. Dünyanın insan çağına girdiği, yer kürenin insan faaliyetleriyle geri döndürülemeyecek şekilde değiştiği sosyal ve beşeri bilimlerin hemen bütün disiplinlerinde tartışılan aktüel bir sorundur. Öyle ki bu olgu, sosyal sorunlar üretmeye de başlamış ve iklim mülteciliği adı verilen bir göçmen kategorisinden bahsedilmesine neden olmuştur. İklim değişikliğinin küresel mahiyet sergilemesinin önemli göstergelerinden biri çevresel felaketlerin ortaya çıktığı yer ile insani faaliyetlerin yoğunlaşması arasında zorunlu bir

ilişki kurulamamasıdır. Diğer bir deyişle doğaya en az müdahale edilen bir yer, çevresel felaketlerin en şiddetlisine maruz kalabilir.

Çevreye yönelik uluslararası politikalar, ileri kapitalist ülkelerin teşvikiyle 1970li yıllarda görünür olmaya başlamış; 1990'lı yıllarda kapitalist üretim biçimiyle entegre edilmeye çalışılmış (Alada ve diğerleri, 1993); üretim, tüketim ve dağıtım teknolojilerinde yaşanan gelişmelere paralel olarak karbon salınımı sorununa indirgenmiş ve nihai hali, başta Avrupa Birliği olmak üzere, Batılı ülke ya da birliklerce norm olarak dayatılmıştır (Birpınar, 2022). Ancak bu normların yapısı ve uygulama girişimleri, türlerin yaşamını tehdit eden bir sorunu doğrudan ortadan kaldırmayı hedeflemediğini açıkça gösterir. Gezegeni tahrip eden insani faaliyetlerin önemli nedenlerinden biri üretim ve tüketim mantığıdır. Söz konusu normlar, ileri teknolojiye tek el konumunda olan ülkelerin yalnızca bu faaliyetin araçlarını değiştirme teşebbüsünden öteye geçmez. Savaş gibi çevre ve iklim değişikliği politikalarına yönelik genel bir etik kabulde de bazı çıkarların maskelendiği anlaşılır. Bu durumda söz konusu olan eski düzeni yeniden tesis etme, *status quo ante*, girişimidir.

Çalışma yukarıda öz olarak çerçevesi çizilen küresel siyasal gelişmeleri, genel etik kabulleri sorunsallaştırarak detaylandıracaktır. Birbirleriyle bağlantılı iki pratik neden böyle bir yöntemin belirlenmesinde etkili olmuştur? İlk olarak, ele alınacak sorunların çok boyutlu yapısı ve dikkate alınması gereken birçok unsuru bulunmaktadır. Bahsedilen sorunları etik tartışma üzerinden incelemek bu çok değişkenli durumu sınırlandırma imkanı verecektir. İkinci olarak benimsenen yaklaşım maddi çıkarların manipülasyonunda meşruluğun nasıl sağlandığına yönelik bir perspektif sunacaktır.

Çalışmanın göstermeyi amaçladığı meselelerin teorik temeli Alasdair MacIntyre, Zygmunt Bauman ve Alain Badiou'nun düşüncelerine dayanacaktır. Ancak öncelikle, adı geçen düşünürlere yapılan başvurunun kapsamına ve motivasyonuna yer verilmelidir. Bu çalışmada anılan isimlerin düşüncelerine yönelik genel bir çerçeve çizilmeyecektir. Nitekim literatür söz konusu isimlere yönelik zengin bir içeriğe sahiptir. Teorik başvuru, MacIntyre'nin Aydınlanma ve modern ahlak anlayışına yönelik eleştirileri, Bauman'ın postmodern etiğe yönelik tespitleri ve Badiou'nun genel bir etik⁴ kabulün sakıncalarını serimleyen analizleriyle sınırlıdır. Bu

---

⁴ Badiou, etik ve ahlakın modern dönemle birlikte eş anlamlı hale geldiğini belirterek aralarında bir ayrım olduğunu farkındadır (Badiou, 2013 s. 17-18). MacIntyre ise tarihselci ve kısmen göreci (rölativist) bir düşünceye sahip olması nedeniyle ahlak kavramını etiği de kapsayacak şekilde kullanır (Erkan Balcı, 2017, s. 15). Doğan Özlem bu iki kavramı irdeleyerek aralarında bir nüans bulunduğunu, bunun göz ardı edildiği ölçüde birbirinin yerine kullanılabileceğini belirtir (Özlem, 2004, s. 17-23). Bununla birlikte Özlem'e göre "etik, pratik bir etkinlik

bağlamda teoriye yapılan başvurunun motivasyonu, eklettizm gayreti yerine, pratik bir meselenin anlaşılmasında arkaplan oluşturması için yardıma çağırır.

2. MODERN ETİK KABULLERİN FELSEFİ ELEŞTİRİSİ

İnsanın kendisiyle, temasa geçtiği başkasıyla ve toplumla kurduğu ilişkide sergilediği eylemlere değer atfetmek ve makul olan eylemin izini sürmek, düşünce serüveninin önemli uğraşlarından biri olmuştur. Böyle bir tanımlamanın çağrıştırdığı düşünsel meşgalelerin başında etik gelir. Badiou'nun tabiriyle felsefi mahiyeti belirgin olan ve Aristoteles'i akla getiren kavram, "Yunancada, iyi bir 'var oluş' tarzı, bilgece bir erdem yolu arayışına karşılık gelir. Bundan dolayı etik, felsefenin bir parçası, pratik var oluşu iyi tasarımı etrafında düzenleyen parçasıdır" (Badiou, 2013, s. 17). Söz konusu İyi'nin arayışı, antikitede olduğu kadar modern zamanlarda; etikte olduğu kadar felsefenin bir başka parçası olan politikada da sürdürülür (Küçükalp, 2017; Küçükalp, 2023; Strauss, 2000). Hatta etik düşünceler, pratik bilimler olarak değerlendirilen modern ekonominin kökenlerinde yer edinir (Chakrabarty, 2000, s. 41-42). Nitekim Adam Smith'in, özellikle Ahlaki Duygular Kuramı çalışması, sözü edilen durumun iyi bir örneğidir (Kesici, 2010).

Bununla birlikte İyi'nin tasarımı, etiğe yüklenen anlam ve felsefeden beklentiler, tarihin yukarıdaki gibi dönemselleştirilen her bir parçası için farklılaşmıştır. Klasik dönemin önemli isimlerinden Platon ve Aristoteles'e göre iyi bir yaşam mümkün olan en büyük mutluluğa erişmekle edinilir (Arslan, 2006, s. 207). Platon (1999) mutluluğa ulaşmayı akıl ve erdem sahibi olmakla ilişkilendirir (s. 239). Akıl iyi ile kötüyü ayırt eder (s. 142). Ancak aklın iyi ile kötüyü ayırt etmesi belirli bir eğitimin varlığını gerektirir. Nitekim haydutların da kafası iyi işler. Bu vasfıyla akıl ya da öğrenme gücü her ruhta/insanda bulunmaktadır. Eğitim ruhun bu gücünü iyiden yana çevirmenin en kolay ve şaşmaz sanatıdır (s. 235-236). Nihayetinde değerler insanı iyiye götürdüğünde yararlı olabilirler. İyinin kendisi ise en yüksek bilimlerin konusu olan ideadır (s. 219). Öyle ki iyi ideası hem nesneye gerçekliğini hem de kafaya bilme gücünü verir. Bununla birlikte iyi ideası söz konusu unsurlardan ayrı ve onların üstündedir (s. 225). Kendiliğinden güzel ve iyi olan, şeylerin değişmez varlığı olarak idealar kavranır ancak görünmez (s. 222-223). Sonuç olarak Platon'un düşüncesinde İyi "aşkın" ve "tek/mutlak" bir karakter sergiler. Gerekli eğitimden geçerek iyiyi kavrayan biri için, iyi dışında eylemde

---

alanı olan ahlâkı teorik bir inceleme konusu kılan felsefe disiplini" (Özlem, 2004, 23.) Bu çalışma, her ne kadar savaş ve iklim değişikliği politikaları gibi pratik meseleleri merkeze alsın da sorunsallaştırılan bu pratiklerin yaslandığı teorik temelleri de irdeleyeceğinden etik kavramını kullanmayı tercih edecektir.

bulunma imkanı yoktur (Bilge, 2012, s. 98-99). Bu akıl, iyi ve siyaset arasında kurulan bir ilişkinin işaretidir (Küçükalp, 2023, s. 80).

Benzer bir ilişkinin varlığını Aristoteles de taşır. İyiye yapılan başvuru, Aristoteles'in etik düşüncesinde de önemli bir yer edinir. Aristoteles'e göre insanın bütün eylemlerinin hedefinde iyi olarak tanımlanan bir şey vardır. Ancak burada peşine düşülen iyinin mahiyeti mutlak bir karakter sergilemez. Farklı bir deyişle Aristoteles, başka bir iyi için araç olan iyi ile kendisi için istenen iyinin varlığından bahseder (Arslan, 2007, s. 243-245). Söz konusu ayırım iyi arayışının insani ilişkilerde vuku bulabileceğinin işaretidir (Ketenci, 2006, s. 96). Bununla birlikte Aristoteles etiğinin konusunu amaç olan iyi oluşturur. Amaç olan iyi, aynı zamanda nihai iyi olarak tanımlanan mutluluktur (*eudaimonia*). Nihai bir iyiden, mutluluktan bahsetmek, insanın işlevinin (*ergon*), insanı her ne ise o yapan şeyin ne olduğunun bilinmesini gerektirir (Nagel, 1998, s. 148-149). Akıl, beslenmeyle ilgili yaşamın bitkilerle, duyularla ilgili yaşamın hayvanlarla paylaşılmasına karşın yalnızca insana özgü olduğundan onu insan yapan şeydir. İnsanın işlevi düşünme etkinliğidir. Bir şey işleve sahipse zorunlu olarak bir erdeme de sahiptir. Erdem ise işleve sahip bir şeyin en iyi durumudur. O halde insani iyi olarak mutluluk tam erdeme (eğitimle edinilen düşünce erdemine ve alışkanlıkla edinildiği için ortamın bulunması gereken karakter erdemine) uygun yaşama etkinliğidir (Esenyel, 2012, s. 211-215). Bu bağlamda Aristoteles ahlaka tabi politikadan bahseder. Nihayetinde politikanın aradığı iyi, insan için olan iyidir. (Arslan, 2007, s. 240).

Modern⁵ döneme gelindiğinde akıl, iyi ve siyaset arasındaki ilişki değişir. İyi, Machiavelli'de ilk örneği görülen modern siyaset anlayışında otorite vasfını yitirmiştir (Küçükalp, 2023, s. 80). Başka bir deyişle, Aristoteles'in ahlaka tabi kıldığı politika bu bağlarından kurtulmuştur. İyi, politika dışında modern dönem etik incelemelerdeki içeriğinde de bir dönüşüm yaşamıştır. Kant en yüksek iyiyi/mutluluğu etiğin meselesi olmaktan çıkarmıştır. Yukarıda Aristoteles'in iyi arayışını olanda yürüttüğü belirtilmişti. İyiyi olanda aramanın bir sonucu, mutluluğun insana duyarlı olması sebebiyle ne olduğu ve neyi içerdiğini söylemeyi zorlaştırmasıdır (Nagel, 1998, s. 148). İşte Kant iyinin, iyi istemenin ne olduğunu bildiren bir "ahlak yasası" arayışındadır (Tepe, 1998, s. 20). Başka bir deyişle Kant etiğe herkes için aynı ve geçerli olan *a priori* temel arayışındadır. Bu, iyinin mutluluk yerine doğru eylemle ilişkilendirilmesi (Özlem, 2004, s. 69), fiilin faili önçelemevidir (Sarıbay, 1998, s. 59). Sözü edilen arayış modern dönemle birlikte

⁵ Modernitenin ayırt edici unsurlarına doğa tartışmasında da yer verileceği için tekrarı önlemek adına bu bölümde eleştiriyle ilgili olanlara değinilmiştir.

klasik dönemdeki akıl, iyi ve siyaset arasında kurulan ilişkide akıl unsurunun da değiştiğine işaret eder. Klasik dönemde akıl iyi ile temasa geçmenin bir imkanı iken modern dönemde onu içinde barındıran, bu nedenle bütünüyle bilinebilir kılan kurucu yapıdadır (Küçükalp, 2023, s. 82-83).

Çalışmanın giriş kısmında sorunsallaştırılan pratiklerde bu son modern etik anlayışın etkisi olduğu düşünülmektedir. Nitekim modernitenin etik kabullerini şekillendiren unsurları liberal (onun en etkin düşünce biçimidir), komüniteryen (toplulukçu) ve postmodern düşüncelere eleştirilir. Ayrıca Badiou, hakikatler etiğine dayandırdığı bir eşitlik felsefesi üzerinden, postmodern düşüncenin kimi unsurlarını da ekleyerek, modernitenin genel etik kabullerini sorgular. Örneğin liberal düşünce (Küçükalp, 2023, s. 88-89), modern akla karşı yaşadığı hüsranı iyi tasarımında sergiler. İyiyi, bireyin özgürlüğünü tesis edip garanti altına almakla sınırlar. Toplumsal iyi arayışının totalitarizme götüreceği iddiasındadır. İyinin ölçütünü bireyin özgürlüğüne eşitlemesi siyasetinin mahiyetini de belirler. Liberal bakış açısından makul ve makbul siyasal düzen, hukuk kurallarını korumakla sınırlandırılmış siyasal düzendir.

Bu noktada komüniteryen düşüncenin moderniteye yönelttiği eleştiriler, liberalizme yönelik eleştirilerinde daha somut görünür. Nihayetinde liberal inançlar tarafından şekillendirilen etik terimler, bireyin toplumla olan ilişkisindeki popüler görüşleri şekillendirmeye devam etmektedir (Bhabha, 2016, s. 80). Ayrıca politik bir teori olarak komüniteryen düşüncenin temsilcilerinin Anglo-Amerikan dünya ile deneyimi hesaba katıldığında eleştirinin neden liberal düşüncede somutlaştığı anlaşılabilir (Tüzen, 2017, s. 519). Liberal düşüncenin dayandığı atomist anlayışın etkinliğini gözden düşürdüğü cemaatin (*community*) önemini savunan komüniteryen düşüncenin eleştirileri birkaç noktada sıralanabilir (Tüzen, 2017, s. 523). İyinin kavranmasında önemli bir yeri olan cemaat liberalizmce küçümsenir. Liberalizm, siyasal birlikteliği araçsal kavraması nedeniyle onun iyi yaşamdaki önemini göremez. Liberalizm, bireyin topluluğa karşı ödev ve yükümlülüklerini kavrayamaz. Liberalizmin benlik anlayışı, benliğin kurulmasında tercih konusu olamayacak şekilde ilişkili olduğu ortak değerleri hesaba katmaması nedeniyle sorunludur. Liberal düşünce yalnızca yüksek erdemlerin yokluğunda telafi edici işlev yüklenen adalet erdemini yüceltir.

Komüniteryen düşüncenin modern etik anlayışa yönelttiği eleştiri ise bu düşüncenin önemli temsilcilerinden MacIntyre'in görüşleri aracılığıyla somutlaştırılabilir. MacIntyre, (2001, s. 20-25), Erdem Peşinde adlı çalışmasının hemen ilk bölümünde, her biri alt argümanlar içeren ve sonlan(dırıl)amaz nitelikteki “savaş”, “kürtaj” ve “adalet” içerikli etik tartışmaların üç ortak özelliğinden bahseder. İlk sorun her tartışmanın farklı normatif ve değerlendirici kavramlara

başvurması nedeniyle ortak-ölçülemezliğidir. İkinci sorun bu tartışmaların gayri-kişisel rasyonel tartışmalar olduğu iddiasıdır. Üçüncü sorun bu tartışmalarda kullanılan adalet, özgürlük ve hak gibi ortak-ölçülemez kavramların tarihsel bağlamlarından koparılmasıdır. MacIntyre'in tespitleri, modern etik tartışmalardaki sorunların onun tarih, toplum ve rasyonalite hakkındaki görüşleri hesaba katılmaksızın anlaşılamayacağına işaret eder.

Şüphesiz bu durumun nedenini kavramak modern etiğin duyguculuk (*emotivism*) yönü üzerinde durmayı gerektirir. Her ne kadar 20. yüzyılda ortaya çıksa da David Hume'da bile izleri görülen Duyguculuk, bütün değerlendirici yargıların tercih, tutum ve duyguların dile getirilişinden başka bir şey olmadığı kabulüyle, değer içeren tüm yargılara açıklama getirme iddiasındadır (MacIntyre, 2001, s. 28-32). Açıklamasını “temel olarak, nesnel ve gayri kişisel ahlak standartlarının var olduğunu savunan iddialar için *hiçbir* geçerli rasyonel doğrulamanın var olmadığını ve olamayacağını bu nedenle de aslında bu tür standartların var olmadığını savunur[ak]” yapar (MacIntyre, 2001, s. 39). Duyguculuk perspektifinden bakıldığında Aristoteles'te (üzerinde rasyonel çıkarımda bulunacak şekilde) olgusal karakter sergileyen iyi, adalet ve erdem gibi kavramlar değerden düşmüştür (Mutlu, 2018, s. 42). Çünkü etik tartışmalarda dile getirilen ilkeler, aslında yalnızca kişisel tercih belirten kelimeleri maskeleyen işlevi görür (MacIntyre, 2001, s. 39).

MacIntyre'in bu çıkarımlarına dikkatle bakıldığında modern etiğin nihai duygucu biçiminin aynı zamanda etiği rasyonel temellendirme girişiminin de nihai biçimi olduğu görülür. Başka bir deyişle duyguculuk, Aydınlanma düşünürlerinin etiğin geleneksel ve batıl biçimini dünyevi bir etikle değiştirme projelerindeki başarısızlıklarının ürünüdür (Zelyüt Hünler, 2001, XIV). MacIntyre'in duyguculuğu Hume'a kadar götürdüğünden bahsedilmişti. “Hume'un, ahlaka dair yaptığı psikolojik analizler, duyguculuğa temel kavramlarını kazandırmış, Kant ise, Hume'un başarısızlığından etkilenip ahlakta rasyonalite fikrine sarılmıştır. MacIntyre, Kierkegaard'ı anlattığı pasajlarda ise, Kierkegaard'ın ahlak felsefesindeki aklı dışlayan duruşun esin kaynağının Kant olduğunu açıkça ifade eder” (Erkan Balcı, 2017, s. 162). Aklın etiği rasyonel temellendirmedeki başarısızlığı, Kierkegaard'ı duyguculukta noktalanacak seçim edimine götürmüştür (MacIntyre, 2001, s. 79-80).

Aydınlanmanın bahsedilen başarısızlığı, modern etik açmazların arka planını oluşturur. Aydınlanma düşünürleri dünyevi bir etiğe rasyonel temel kazandırma sürecinde, etiği estetik, teolojik ve legal olandan ayırmıştır (MacIntyre, 2001, s. 68-69). Etiğin bu yalıtılmışlığı onun toplumsal bağlarının koparıldığının kanıtıdır. Halbuki duyguculuk da dahil her ahlak felsefesi, özü gereği, fail ile failin gerekçeleri, istekleri ve edimleri arasındaki ilişkinin kavramsal izahını

yapabilmek, onun toplumsal olarak nasıl cisimleştiğini göstermek ve hatta bu cisimleşmeyi açıklamak için belirli bir sosyolojiyi kabullenir (MacIntyre, 2001, s. 45-46). MacIntyre’ın buraya kadar kısıtlı bir şekilde verilen analizleri bile komüniteryen düşüncenin modern etiğe yönelttiği eleştirileri somutlaştırmak için yeterlidir. Hiyerarşik ve teleolojik bağlarından kurtulmuş bireyin etik otoritenin tek hakimi kılınması ile yine teolojik ve teleolojik bağlarından koparılan etik mirasa yeni bir statü bulma sorunu, yararcılık üzerinden sezgicilik, pragmatizm ve duyguculuğa; Kant’ın etik kuralların nesnellik ve otoritesini pratik aklın doğasıyla ilişkilendirme çabası da analitik felsefecilere miras kalmıştır (MacIntyre, 2001, s. 101-107).

MacIntyre’ın Kant’a getirdiği eleştiriye de kısaca değinmek gerekir. Kantçı etiğin merkezinde iki tez bulunur. Etik kurallar rasyonel ise bu, bütün rasyonel varlıklar için aynı olmalıdır. Etik kurallar rasyonel varlıkları yükümlülük altına sokuyorsa, yükümlülük tesadüfi yetiler yerine bu kurallara uyma isteminden kaynaklanmalıdır (bireyin hiyerarşik ve teleolojik bağlardan özgürleştiğini akılda tutalım). Bu bağlamda Kant’ın etiği rasyonel temellendirme girişimi, etik yasaların gerçek ifadesi olan düstürları (maksim) belirleyen bir test bulma girişimidir. Pratik akıl, kendisine dışsal olan ölçütleri kullanmayacağından tanrısal buyruk ya da mutluluk bu testin tasarımı olamaz. İstem dışı uyarıcılardan bağımsız olarak akılda temellenmesi onu koşulsuz buyruk yapar. Koşulsuz buyruğun bu özellikleri, onu tutarlı, evrensel ve kategorik kıldığından, her rasyonel varlıktan bu buyruğu kabul etmesi ve uyması beklenir (MacIntyre, 2001, s. 75-77).

MacIntyre, Kantçı testin kusurlarını şu şekilde sıralar: Kant’ın koşulsuz buyruklara uyguladığı test, neyin yapılmaması gerektiğini söylerken neyin peşinden koşulması gerektiğini söylemez; yaşantılara sınır koyar, ancak onlara yön vermez (MacIntyre, 2001a, s. 225). MacIntyre’ın bu tespitleri liberal etik kabullerin sınırlı yapısının (Küçükalp, 2023) felsefi temellerinden birinin de Kantçı etik olduğunu düşündürür. Yine Badiou’nun düşüncelerine yer verilirken gösterileceği üzere, etiğin kötülük sorunuyla ilişkilendirilmesinde de bir Kantçı etkinin varlığı görülür. Etik yasanın rasyonel temelini belirlemede düstürün tutarlı bir şekilde evrenselleştirilmesinin ölçüt olarak kullanılması da Kantçı testi kusurlu yapar. MacIntyre’a göre hemen her düstür evrenselleştirilebilir. MacIntyre’ın “maksim benim istediğim şeyi yapmama izin versin, buna karşılık evrenselleştirilseydi maksimi hükümsüz kılacak şeyleri yapmaktan başkalarını men etsin” örnek düsturu, ele alınan konu bağlamında önemlidir (MacIntyre, 2001a, s. 225).

Şüphesiz komüniteryen düşüncenin modern etiğin sorunlarını tarihsel ve toplumsal bağlardan kopuk etik, birey ve rasyonalite kavramından kaynaklandığına yönelik tespitleri de bu

çalışmanın sorunsalına katkıda bulunur. Ancak bu son tespit, Batılı siyasal unsurların savaş ve küresel iklim değişikliği politikalarındaki değişen tavırlarını doğrudan anlama imkanı sunar. Bu tespit, maduniyetçi düşünür Gayatri Chakravorty Spivak'ın, Kant'ın evrensel özne ya da insan teorisinin bütün insanları kapsamak yerine Avrupa Aydınlanmasının eğitilmiş, burjuva ve eril öznesini tanımladığı tespitiyle daha anlamlı bir hal alır (Morton, 2003, s. 116).

Postmodern düşünce, modern düşüncenin liberal ve komüniteryen düşünceyle kıyaslanamayacak şekilde radikal bir eleştirisini yapar. Hatta modern siyasal felsefenin klasik epistemoloji ile ilişkisi göz önüne alındığında bu eleştiriler, çalışmada görüşlerine ilk başvuru olan isim olan Platon'a kadar uzanır (Gayırhan, 2019, s. 8-10). Postmodern düşünce, akıl başta olmak üzere, insanla ilişkili her olguyu tarihsel ve toplumsal bağlamıyla ele alır. Bu nedenle modernitenin insana biçtiği "öz", onun siyaset başta olmak üzere etkinliklerini dayandırdığı "temel", bilincinin "sınırsız"lığını, iyisinin "evrensel"liğini hedef tahtasına oturtur (Küçükalp, 2017, s. 18). Bu bağlamda Bauman'a göre postmodern etiğin yeniliği, ahlaki sorunları ele almanın modern yollarını reddetmesinde yatar. Bu yollar politik pratikte ahlaki meseleleri zora dayalı normatif düzenlemelerle çözme ve teoride mutlak, evrensel ve temel olanın aranmasıdır. Bu arama, MacIntyre'ın görüşlerine başvururken gösterildiği üzere, tüm rasyonel varlıkların benimseyip boyun eğeceği etik kod oluşturmak ve bireylerin özgür iradelerini uygularken yanlış olanı tercih etmesini önleyecek yasal düzenlemeler yapmak şeklinde pratiğe dökülür (Bauman, 2011, s. 12-16). Bu tarz bir çifte arayış, modernitenin insanı bir yandan özü itibarıyla iyi kabul ederken öbür yandan bu özü kötü gördüğüne işaret eder. Ancak postmodern düşünce insanın etik konumu ve tutumunu müphem kabul eder (Bauman, 2011, s. 20).

Postmodern düşünce için etik fenomenler, kar-zarar muhasebesinden önce geldiklerinden araç ve amaç şemalarıyla uygunluk sergilemezler. Bu hususlar onu rasyonel olmayan bir karaktere büründürür. Böyle bir karakterde olması nedeniyledir ki etik bir meseleyi kodlama girişimi, onu otonominin alanından heteronominin alanına kaydırır. Etik, bu yeni konumunda, öteki ve vicdan yerine yasayı koyana ve koruyana karşı sorumlu olur (Bauman, 2011, s. 21). Bauman'ın bu tespiti, etiği tarihsellik ve toplumsallıkla birlikte değerlendiren MacIntyre düşüncesinin karşısındadır. Başka bir deyişle hem postmodern hem de komüniteryen düşünce modernitenin aklın evrenselliği iddiasına karşı bağlamsal olduğunu söylemekte benzerdir. Bununla birlikte bağlam, komüniteryen düşünce için değerlendirme imkanı sunarken, postmodern düşünce için dinamik ve değişken doğası nedeniyle sunmaz (Küçükalp, 2017, 19). Ancak Baumancı bu tespit

incelenen konu için bizi dikkate çağırır. Ötekine karşı sorumluluğun izine ne savaş ne de iklim değişikliği politikalarında rastlanmaz.

Etik, müphemlik dikkate alındığında, aporetiktir.⁶ Bu nedenle etik bir evrensellikten bahsedilemez. Ancak Bauman evrenselliğin olmayışının etik göreciliği zorunlu olarak desteklemediğini de vurgulayarak bir nevi ana akım postmodern kabulleri de sorunsallaştırır. O, modernitenin farklılıkları bastıran ve etik özerkliği ortadan kaldıran eşgüdümleme eylemlerini sorgular. Nihayetinde modernite alerjik tepki gösterdiği farklılıkları ortadan kaldırmak adına bu yönde çok çaba harcamıştır. Günümüzde ise bu çabalar etik kodlar koyma olarak devam etmektedir. Ancak böylece etik olanı evrenselleştirmek yerine onu susturmuştur (Bauman, 2011, s. 22-23). Çalışma açısından bu tespitlerin ehemmiyeti şu soruyla daha açık hale gelir. Farklılığa duyduğu tiksinti nedeniyle evrensel etik kod arayışındaki aklın kendisi evrensel değilse? Ya o, beyaz, eril ve kolonyalist bir karakterdeyse? (Loomba, 2000, s. 88).

Son olarak modern etiğe, hatta ötekine saplanıp kalmış haliyle postmodern etiğe eleştiri yönelten Badiou'nun görüşlerine yer verilmelidir. Ancak öncelikle Badiou'nun, kullandığı şekliyle modern düşünceyi, bu kullanıma bakarak reddetmesi nedeniyle postmodern düşünceyi, eleştirdiği metafizik/hakikat kavramını kullanımına değinilmelidir. Klasik düşüncede hakikate duyulur dünyada erişilemeyeceği kabulüyle fizik dünyanın ötesi olarak metafizik yardıma çağrılır. Buna karşın iyinin/hakikatin tek fail olan insanın araçsal aklında temellenebileceğine inanan modernite, klasik metafizik unsurları reddeder (Küçükalp, 2023, s. 91). Postmodernite, klasik ya da modern şekliyle metafiziği ve hakikati reddederek anlam sorununu merkeze yerleştirir. Ancak Badiou, felsefenin/düşüncenin yaşaması için hakikat kategorisinin yeniden inşa edilmesi gerektiğini düşünür (Badiou, 2012, s. 16-19).

Badiou'ya göre verili bir dünyada yeni bir şeyin ortaya çıkması, bu verili dünyanın yasalarını sekteye uğratan bir olayın gerçekleşmesiyle mümkün olur. Olayın neticeleri, düzenin yasaları ile yadsıyan bir ilişki kuracaktır. Badiou, bu neticelerin çokluğunu hakikat olarak tanımlar. Başka bir deyişle hakikat, yasanın çiğnenmesidir (Badiou, 2014, s. 15). Badiou hakikati, mevcutta (durum) gerçekleşen olayın sonuçları olarak içkinleştirdikten sonra modernitenin etik kabullerine saldırır. Kant'ın yargılama etiğine yakın olan günümüz etiği 'olup bitenler'le nasıl ilişki kurduğumuzu belirleyen bir ilkeye, tarihsel durumlarla (insan hakları etiği), teknik-bilimsel durumlarla (tıbbi-etik, biyo-etik), 'toplumsal' durumlarla (bir arada yaşama etiği),

---

⁶ “apori: Özet olarak, üstesinden gelinemeyen bir çelişki, çözülemeyen bir çatışmayla sonuçlanan bir çelişki” (Bauman, 2011, s. 17).

medya durumlarıyla (iletişim etiği) vb. ilgili yorumlarımızı düzenlemenin muğlak bir biçimine işaret etmektedir (Badiou, 2013, s. 18). Durumun yasası olarak etik, hakikatin durumda gerçekleşen olaydan sonra ortaya çıktığı dikkate alınırsa sorunlu hale gelir.

Badiou, durum etiğinin örneklerinden biri olan insan hakları etiği üzerinden eleştirisinin bir örneğini verir. İnsan hakları etiği öncelikle genel bir insan özne varsayar. Bu özne hem ıstırap çeken pasif karaktere hem de ıstırapı saptayıp onunla baş etmesi gerektiğini bilen aktif karaktere sahiptir. İnsan hakları etiğinde siyaset etiğe tabi kılınır. Fark edileceği üzere klasik etikte de siyaset etiğe tabi kılınır. Ancak klasik etik iyi bir yaşamın arayışıdır. Doğal olarak siyaset iyiyi gözetmelidir. Ancak insan hakları etiğinde kötü, ilkelerin belirlenmesinin ölçütüdür. İyi ancak onun aracılığıyla mümkün olur. Bu bağlamda insan haklarıyla kast edilen onun idam, cinayet ve işkence gibi kötülük görmemesiyle sınırlıdır. Badiou'nun tespitleri, yukarıda ele alınan hem Kantçı hem de liberal etiğin mantığını örnekler (2013, s. 25).

Badiou'ya göre genel bir insan öznenin pasif karakteri olarak sunulan ıstırap çekme, insanın durumunu canlı bir organizmaya indirdiği için sorunludur. İnsan ilkesel olarak ıstırap çekme yerine statüsünü korumak için direniş gösterir. Etiği kötü üzerinden tanımlamanın sorunu ise insanların dayanışmasına engel olmasıdır. Başka bir deyişle etik kodlar, iyinin nihai ve mutlak elde edilmesi olarak algılandığından, farklı bir iyi etrafında birleşme gayretlerini kötülüğün kaynağı kılar. Böylece kendisini dönüştürmeye yönelik her çabayı imkansızlaştırır. Badiou'ya göre Kötü'yü önceden kabul ederek etik bir kod belirlemek, insani faaliyetin gerçekte tekilliklerden meydana geldiğini düşünmez. Badiou, yer verilen eleştirilerine dayanarak genel bir etik olamayacağını, ancak süreçlerin etiğinden bahsedilebileceğini, bu nedenle genel etik olarak sunulan şeylerin etik bir ideoloji olduğunu belirtir (2013, s. 26-32).

Modern (etik) düşünceye yöneltilen eleştirileri öz olarak ortaya koymak, bu kabullerle ilişkisi üzerinden eleştiriye tabi tutulacak pratiklerin hangi hususta sorunlu kılındığını hatırlamaya yardımcı olacaktır. Modern (etik) düşünce, rasyonalite (akıl), birey/özne ve etiği (tarihsel ve toplumsal) bağlamdan kopardığı için sorunludur. Bu kopma sonucu ortaya çıkan yeni durumu temellendirme yöntemi nedeniyle de sorunludur. Ayrıca bu iki sorunun sonucunda ulaştığı kodları kurumsallaştırması nedeniyle sorunludur. Çalışmanın sonraki bölümlerinde bu bağlamda incelenen iklim değişikliği politikaları ve savaş durumunda bu üç etik sorunun etkin olduğu görülecektir.

3. TEORİ VE PRATİKTE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE İKLİM ADALETİ SORUNUNUN MANİPÜLASYONU

Çağdaş zamanların temel sorunu, modernitenin doğayı insan varlığının dışında bir varlık olarak tanımlaması ve onu insan egemenliği yoluyla fethedilecek veya sömürülecek bir şey olarak tasvir etmesidir. Özellikle Hobbes, Galileo, Descartes ve Bacon gibi figürlerin siyasi ve bilimsel çabaları aracılığıyla modern söylem, doğayı insanlıktan ayrı bir dış nesne, insan kontrolüne tabi mekanik bir varlık olarak çerçevelemektedir. Bu söylem, düşünce süreçlerimizi derinden etkilemekte, benlik algımızı ve başkalarına ve dünyaya anlam yükleme biçimimizi şekillendirmekte, insanları 'doğanın efendileri ya da sahipleri' anlatısı içinde konumlandırmaktadır. Dolayısıyla modern doğa anlayışı, araçsal rasyonalite ve temsili düşüncenin uygulanması yoluyla doğanın boyunduruk altına alınmasına dayanır ve bu da insanın doğal alandan yabancılaşmasıyla sonuçlanır (Adorno ve Horkheimer 1997, Leiss 1994 ve Plumwood 2002). Bu durum, modern düşüncenin doğayı da bağlamından kopardığının göstergesidir.

Modern düşüncenin doğayı bağlamından koparması, özü gereği doğa ve siyaset/kültür arasında bir çatışma, düalist bir bakış açısı kurmaktadır. Modernite çerçevesinde siyaset/kültür ve doğa sürekli olarak birbirinden ayrılır. Siyaset/kültür genellikle insan yaratımları veya eserleri olarak nitelendirilirken, doğa sıklıkla insan refahı için rasyonel insan eylemleriyle kontrol edilmesi gereken dış çevre olarak tanımlanır. Soper (1995)'in belirttiği gibi, doğa kavramı "kültüre, tarihe, geleneklere, yapay olarak işlenen ya da üretilen şeylere, kısacası insanlığın düzenini tanımlayan her şeye karşıt olarak" konumlandırılır (s. 15). Ancak, iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı ve ormansızlaşma gibi çağdaş zorluklar, doğaya müdahalelerimizin hem insan hem de insan olmayan topluluklar için nasıl zararlı olabileceğini kabul etmeye zorluyor ve doğaya hâkim olma girişimlerimizin sonuçlarını vurguluyor. Modern zamanlardaki bu olumsuz eylemler, insan yaşamının diğer yaşam biçimlerinden ayrılmasının tezahürüdür (Lemm, 2010).

Modern doğa anlayışı, insan çıkarlarını doğaya tercih eden insan-merkezciliği (antroposantrizm) bünyesinde barındırır (Dobson 2000). İnsanın doğaya boyun eğdirmesinin doruk noktası olarak tanımlanan Antroposen, Dünya'nın yaşanabilirliğini tehlikeye atmaktadır (Arias-Maldonado 2019, s. 1). İnsan-merkezci bu duruş, çağdaş çalışmalarda doğanın tahakkümüne ilişkin tartışmalara hâkim olmakta ve derin bir çevresel krize işaret etmektedir (Lewis ve Maslin 2015). Sözü edilen görüşün paradoksal yanı üzerindeki fikir birliği, en tehlikeli haliyle hem bireylerin hem de toplumun genelinin tahakkümün özneleri haline

geldiğini ortaya koyduğu için, sonuçlarının eleştirel bir şekilde incelenmesini gerektirmektedir (Leiss 1994).

Bu zararlı eylemlerin, doğuştan gelen doğaya hükmetme ve onu kontrol etme arzumuzdan kaynaklandığı varsayılır. Sonuç olarak, çok sayıda çevreci, doğaya (insan dışı varlıklara) verilen zararı sınırlandırmak için düzenlemeler getirerek ve insan faaliyetlerini denetleyerek bu olumsuz etkiyi azaltmaya çalışmaktadır. Çağdaş zamanlarda, bu sorunu ele almak için modern çıkarımlar ve düzenlemeler çerçevesinde çeşitli çözümler önerilmiştir. Bu çözümler genellikle Dünya'yı, insanlığın yıkıcı eylemlerinden korunmaya veya kurtarılmaya ihtiyaç duyan kırılgan bir varlık olarak algılamaktadır (De Lucia 2020, s. 330). Fark edileceği üzere bu çabalar Kantçı izler taşımakta, Badiou'nun eleştirisini yaptığı genel etik kabulün doğa bağlamında bir tekrarını oluşturmaktadır.

Günümüzde tahakküm anlatısı, koruma veya muhafaza anlatısına dönüşmüştür. Ancak bu iki kavram, tahakkümden temelde farklı değildir ve hala insan dışı varlıklar üzerinde bir tür kontrol gerektirmektedir. Modern çevre düşünürleri kendilerini bu ikilemin içinde bulmakta, mevcut sosyo-politik düzene temelden meydan okumadan çevresel kaygıları ele almak için sıklıkla yönetimsel yaklaşımları savunmaktadırlar (Dobson 2000). Doğanın modern insanlık için dışsal bir varlık olmaya devam ettiği ve büyük ölçüde yönetsel olan çevresel çözümlerin bu durumu değiştiremediği açıktır. Siyasal ve sosyal alanda, doğanın insanlığın korunması gereken harici bir varlık olarak algılanmasına rağmen, modern Batı geleneğine hâkim olan derinlemesine kökleşmiş düalizm ve antroposantrizm kavramları etkinliğini sürdürmektedir. Bu iç içe geçmişlik, karşı karşıya olduğumuz çevresel zorlukları gerçekten ele almak için bakış açılarında daha derin bir değişim ihtiyacının altını çizmektedir. Başka bir deyişle, ikinci bölümde gösterildiği gibi, moderniteye etik bağlamda yapılan radikal eleştiriler onun doğa tasarımına da yöneltilmelidir.

Böylece bugün, tahakküm sürecinin koruma ya da kurtarma sürecine dönüştüğünü, her ikisinin de birbirinden ayırt edilemediğini ve yaşam (insan ve insan olmayan tüm varlıklar) üzerinde bir tahakküm süreci olarak kaldığını görebiliriz. Bu tahakküm süreci Aydınlanma'da belirginleşmiş ve günümüz modern dünyasında olgunlaşmıştır. Kendini koruma talebi (Lemm 2010 ve Adorno ve Horkheimer 1997) ya da rasyonelleştirme talebi (Weber 1965; 1978) ya da egemenlik kavramı (De Lucia 2020) gibi modern politik ve sosyal yaşamın edinilmiş unsurları nedeniyle doğanın tahakkümünün üstesinden gelmek ya da şeyleri doğallıktan çıkarmak için rasyonel iddiadan vazgeçmek zordur. Bu tahakküm anlayışında kapitalizmle birleşen modernite, modern etik ve rasyonel önerilere dayanan siyasi ve sosyal sonuçları nedeniyle insan

yaşamı ve insan dışı yaşam dahil olmak üzere tüm yaşamı yok eder. Böylece hem doğa hem de insan burada eşzamanlı olarak insan ve modern doğa kavramının kendisi tarafından tahakküm altına alınır. Ek olarak, bir öz disiplin politikası modernitede (kapitalizmle birlikte) rasyonel bir insanlık kavramı üretir, böylece düzenlenmiş ya da düzenin insanları olan bir tür insan yaratılır ve bu da insanların modern kapitalist dünyanın rasyonel hesaplaması ve kontrolü tarafından demir bir kafese hapsedilmesine yol açar (Weber 1965; 1978 ve Anter, 2011). Yani modernitede insan doğanın efendisi olarak görüldüğü kadar, aynı zamanda doğanın kölesi olarak da görülmüştür.

Şimdi bu sosyo-politik düzene meydan okumadan yapılan çalışmaların bazı örnekleri sunulacak ve etik olarak maskelenen siyaset anlayışına ışık tutulmaya çalışılacaktır. Özünde bu durumun kendisinin modern doğa kavramsallaştırılmasından kaynaklı olarak var olduğu bilinmelidir. İlk olarak günümüzün en önemli sorunları arasında gösterilen iklim değişikliği politikaları incelenecek ve teorik olarak yaslandığı noktaların sorunsallıkları ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

3.1. İklim Değişikliği

Manuel-Navarrete (2010), modernite ve küresel kapitalizmin iklim değişikliğini bir piyasa dışısalığı olarak ele alarak güç yapısını yeniden çerçevlendirdiğini öne sürer. Hâkim neoliberal ekonomi politik yaklaşımı, uyum ve azaltım gibi sorun çözme teorilerine odaklanmaktadır. Ancak bu bakış açısı, özellikle gelişmekte olan ülkeler kalkınma haklarını ileri sürerken hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin sera gazı tüketimini azaltması gerektiği varsayımıyla ilgili sorunları gündeme getirmektedir. Bu yapı 21. yüzyılda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sera gazı tüketimlerini azaltmaları gerektiği varsayımını hâkim kılmaktadır. Peki, gelişmekte olan ülkeler hala gelişme hakkına sahip olduklarını iddia ederken bu varsayım mevcut güç yapısı içinde nasıl işleyecektir?

Eski ABD Başkanı Barack Obama 2015 yılında bir televizyon kanalında (CNN) iklim değişikliğinin gerçekleştiğini ifade etmiş; ayrıca, ülkelerin sera gazı emisyonlarını azaltmaları gerektiğini de eklemiştir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, gelişmiş ülkeler bu durumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmakta ve yine bu durum, "iktidarı değiştirme olasılığını tartışmadan veya herhangi bir sosyal dönüşümün peşinden gitmeden, önceden belirlenmiş rolleri takip etmek ve çıkış yolumuzu pazarlık etmektir" (Manuel-Navarrete, 2010, s. 783). Başka bir deyişle genel etik kabuller üzerinden hegemonik siyaseti yeniden üretmektir.

Ekonomik güç, ülkelerin ulusal düzeydeki politika kurumları gibi güç dinamikleri içerisinde, iklim yönetimselliğini (governmentality) uygulamak için önemli bir role sahiptir. Bu nedenle, iklim politikasına yönelik bu neoliberal ekonomi politik veya piyasa temelli yaklaşım, küresel dünyada iklim değişikliğinin azaltılması gibi sorun çözme teorilerine odaklanmaktadır. Ancak, gelişmekte olan ülkeler hala gelişmiş bir ülke olmak isterken bu yaklaşım çok iddialı olabilir. Bu nedenle Stephen ve diğerleri (2013), en iyi orman karbonu (karbon miktarını azaltmak için ağaçlandırma) projesinin, iklim değişikliğiyle ilgili uygulamalarda maliyet etkin azaltım ve entegre teknolojiler sağlayan ekolojik modernizasyon ve yeşil yönetimin bir kombinasyonu olarak anlaşılabilceğini söylemektedirler. Böyle bir pratik, iktidarda topolojik yaklaşımın ortaya çıktığı devlette Foucaultcu yönetimsellik (governmentality) yaklaşımını göstermektedir. Stephen ve diğerleri (2013), yönetimsellik perspektifinin sosyal ve çevresel alanların yönetişimindeki değişimleri haritalandırmada etkili olduğunu söylese de, bu değişimleri tetikleyen siyasi failliği çoğunlukla göz ardı ettiğini de iddia ederler. Bu anlamda Foucault, modern devlet soykütüğünün (*genealogy*) bir parçası olarak "yönetimsellik" adını verdiği iktidar biçimine yönelmiştir (Foucault, 1982). Yönetimsellik "iktidarı davranış olarak, daha doğrusu 'davranışın davranışı' olarak tanımlar ve böylece 'kendini yönetmekten' 'başkalarını yönetmeye' uzanan bir terim olarak" ele alır (Lemke, 2002, s. 50-51).

Karbondiyoksit her yerde azaltılması, tüm devletlerin güneş paneli veya herhangi bir yeşil enerji türü gibi kapitalist üretime yönelik yeni stratejileri benimseme konusunda anlaşması halinde mümkün olabilir. Bu tür söylemlerin getirisine bakıldığında akla iki soru geliyor: Tüm ülkelerin yeşil enerji kullanması için mükemmel bir proje ne olabilir? Yeşil enerjiyi dünyadaki tüm ülkelere adapte edersek dönüşüm nasıl bir kapitalist üretim sürecine olanak sağlar? İkinci sorunun cevabı bize öyle geliyor ki, kapitalist üretim sürecinin değişmeden "aynı" kalacağını dile getirecektir.

İklim değişikliği tartışmaları bizleri birçok söylem ve teoriye götürmekle kalmayıp, etik açıdan oluşan ve günümüzde en çok tartışılan adalet kavramının kendisine de yönlendirmektedir. Özellikle iklim adaleti olarak karşımıza çıkan bu önemli tartışmalar etik maskelenen siyasi davranışları karşımıza çıkarmaktadır. Etik kendisini yine bir iktidar-güç ilişkisi içinde bulmakla kalmayıp, kendisini söylem düzeyinde geliştirmeye çalışarak pratikte karşılığını bulamayan ve var olmak yerine hiç orada var olmadığını göstermektedir. İklim adaleti sorunu ise bunun en önemli göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2. İklim Adaleti

Artan sera gazı emisyonları nedeniyle orman yangınları, Kuzey Kutbu'ndaki buzların erimesi, aşırı hava olayları, yükselen deniz seviyeleri, daha sıcak hava, biyolojik çeşitliliğin zarar görmesi ve daha fazla hastalık dünyayı tehdit etmektedir. Bu nedenle, uluslararası kuruluşlar ve politika oluşturma sistemleri, sera gazı emisyonlarının olumsuz sonuçlarını azaltmak, grupların iklim değişikliğinin etkilerini hafifletmek ve uyum sağlama kapasitelerini arttırmak için bir sentez oluşturmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte, hükümetler ve STK'lar hala kurucu nitelikte uluslararası bir anlaşma geliştirememiştir. Politika oluşturmadaki başarısızlık, "adalet meselelerinin" tartışılmasında düşümlenir.

Bu sentez, iklim müzakerelerinde dağıtıcı adalet sorununu ele almaktadır (Harris vd, 2010; Klinsky vd, 2009; Parks vd, 2010; Meyer vd, 2006; Meyer vd, 2010; Sachs, 2014; Schuppert, 2011; Vanderheiden, 2004). Dağıtıcı adalet, iklim değişikliğinin azaltılmasında hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin sorumluluğu ve emisyonların nasıl dağıtılması gerektiği açısından sera gazı emisyonları ile ilgili kritik sorularla bütünleştirilmiştir. Çoğu akademisyen bu soruyu azaltım sürecinin bir parçası olarak vurgularken, iklim değişikliğine uyumun uluslararası anlaşmalarda ele alınmasının daha önemli olduğuna inananlar da vardır. Adalet meselesini açıklamak için iklim değişikliği tartışmaları dünyasında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ilişkiyi analiz etmek zorunludur.

Bazı akademisyenler hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin küresel iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarına maruz kalan savunmasız nüfuslarına vurgu yapmaktadır. Onların odak noktası adalet ikileminin etik şeklidir. Harris ve diğerlerine (2010) göre, iklim değişikliğinin insan toplulukları üzerindeki olumsuz sonuçları, onların kırılganlıklarına ve uyum kapasitelerine bağlıdır. Harris, yoksul insanların kişi başına düşen sera gazı emisyonlarının düşük olması nedeniyle iklim değişikliğine neden olma konusunda "asgari sorumluluğa" sahip olduklarını, bu nedenle de "iklim değişikliğinden en az sorumlu olanlar üzerindeki bu orantısız etkinin, 'adalet' sorunlarına benzer derin hakkaniyet sorunlarını gündeme getirdiğini" belirtir (Harris vd., 2010, s.618). Ayrıca Vanderheiden (2004), adalet fikrini eleştirel bir şekilde incelerken, iklim değişikliğinden zarar görecektir veya olumsuz sonuçlarını hissedecek kişilerin sera gazı emisyonlarından en az sorumlu olan kişiler olduğunu ifade eder.

Öte yandan, diğer bazı akademisyenler ise sera gazlarının kalkınma açısından etkisine odaklanmaktadır. Bu literatür de tipik olarak mevcut uluslararası düzendeki eşitlik sorununu ele almakla ilgilidir. Literatürdeki eşitlik argümanında gelişmekte olan ülkelerin rolü, kalkınma konusundaki hak iddialarıyla ilgilidir. Çünkü birçok yoksul ülke kalkınma hakkına sahip olmak için mücadele etmek istemektedir (Parks ve diğerleri, 2010). Buradaki adalet meselesi, bahsedilen iddialar bağlamında, uluslararası anlaşmalar için etkili bir araç üzerinde uzlaşmanın önünde bir engel olabilir. Örneğin, Kyoto Protokolü bu konu ışığında çoğu ülkeyi yükümlülüklerin dışında bırakmaktadır; bu nedenle, 2012 'Delhi Deklarasyonu' bu temel endişeyi ele almaktadır (Parks ve diğerleri, 2010).

Kyoto Protokolü veya Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) gibi uluslararası kuruluşlarda "ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ve kabiliyetler" ifadesi, kimin ve neyin farklılaştırılıp farklılaştırılmayacağı konusunda adalet paradigmaları için önemli sonuçlar doğurur (Vanderheiden, 2004). Bu ifadenin ilkesi, küresel çevre sorunlarına katkıları açısından zengin ve yoksul ülkeler arasındaki tarihsel farklılıkları belirlemektedir.

Paavola ve diğerlerine (2002) göre, adalet ikilemlerini ortaya koyarken, insan kaynaklı iklim değişikliği sanayileşmiş ülkelerin sera gazı emisyonlarından kaynaklanacaktır. Yine onlara göre "iklim değişikliğinin etkileri orantısız bir şekilde gelişmekte olan ülkelere yük olacaktır" (s.2). Bu anlamda, ekolojik zararın sorumlusu olarak gelişmiş ülkelere atıfta bulunmaktadır. Çünkü sera gazları salınımının tarihsel ve güncel emisyonlarının çoğunluğuna bu ülkeler neden olmakta ve dolayısıyla sonraki nesilleri daha fazla bu ülkeler etkilemektedirler (Meyer vd., 2010). Bahsedilen husus nesiller arası adalet konusunda temel bir tartışmadır.

Adalet ikilemi genellikle ekonomik kalkınma süreci söz konusu olduğunda tartışma konusu olmaktan çıkar ve kendisini somut etik terimlerle tanımlama zorluğunu dayatır. Bu zorluk nedeniyle, dağıtım kurallarının uygulanması, iklim tartışmalarına bir adalet duygusu getirmek için kritik bir eleştiridir (Klinsky ve diğerleri, 2011).

Dağıtıcı adalet kaygıları, iklim tartışmalarındaki katılımcılar ve akademisyenler tarafından iklim değişikliği politikasının önemli bir yönü olarak kabul edilmektedir. Meyer ve diğerleri (2006) dağıtıcı adaletin uygulanabilmesi için "belirli bir malın belirli bir miktarının dağıtımına hazır olması gerektiğine" işaret etmektedir (s.226). Verilen mal burada emisyonların kendisi değil, emisyon haklarından elde edilen faydalar olarak uygulanmaktadır (Meyer vd., 2010). Bu nedenle, "emisyon haklarının faydalı olduğuna inanmaktadırlar çünkü emisyon üreten

faaliyetler olarak adlandırdığımız endüstriyel mal üretimi, geçimlik çiftçilik veya tatile gitmek için uçmak gibi faaliyetlere izin vermektedir" (2010, s.232). Emisyon haklarının dağıtılmasıyla bu hususlar, gelişmekte olan ülkelerin dahil olduğu ekonomik ilerlemenin, azaltım süreci ışığında sera gazı dağılımını ve tahsisini nasıl etkilediğinin dağıtılması olarak anlaşılabilir. Ancak bunun siyasi olarak mümkün olmadığı açıktır, çünkü çoğu gelişmiş ülke bu ifadeyi açıkça reddetmektedir. Örneğin, Kanada gibi bazı gelişmiş ülkeler, sera gazı emisyonlarının azaltılmasının acil yükü nedeniyle Kyoto Protokolü'nden çekilmişlerdir.

Dağıtıcı adaleti ele almanın pratik yollarından birinin sera gazı emisyonları için takas edilebilir izinler olduğu konusunda güçlü bir fikir birliği vardır (Meyer vd., 2006, 2010). Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma sürecinde sera gazı emisyonlarını azaltmalarına yardımcı olmak için mali kaynaklar ve teknoloji transferleri savunulmaktadır. Bu transferlerin gelişmiş ülkeler tarafından gelişmekte olan ülkelere yapıldığı bir süreç olmalıdır.

Bu çıkarımların yanı sıra, Meyer ve diğerleri (2006) ve Vanderheiden (2004) dağıtıcı adalet açısından 'kirleten öder' ilkesine atıfta bulunmaktadır. 'Kirleten öder' ilkesi, bir ülkenin kirliliğinin bedelini ödeme kabiliyeti ve isteğinin sorumluluğu anlamına gelmektedir. Kingston (2014) kirleten öder ilkesini, geçmişteki kirleticilerin "soruna katkıları oranında" iklim değişikliğinin sorumluluğunu üstlenmesi gerektiği şeklinde yük paylaşımı olarak tanımlamaktadır (s. 285). Vanderheiden'e (2004) göre, kirleten öder ilkesi, sera gazı emisyonlarının azaltılması için "bir karmaşa yaratanların bunun temizlenmesi için ödeme yapması gerektiği; daha fazla karmaşa yaratanların bunun temizlenmesi için daha fazla ödeme yapması gerektiği ve karmaşadan sorumlu olmayanların bundan zarar görmemesi gerektiği" (s.93) anlamına gelmektedir. Ayrıca Meyer ve diğerleri (2006) kirleten öder yaklaşımının ticareti yapılabilir emisyon haklarına dayandığını varsaymaktadır.

Birlikte ele alındığında, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki adalet ikilemi, sera gazı emisyonları açısından iklim değişikliğine yaptıkları katkıdan kaynaklanmaktadır. Ülkeler arasındaki makul yaklaşım da iklim değişikliğine en fazla katkıyı sanayileşmiş ülkelerin yaptığını varsaymalarıdır. Bu da gelişmekte olan ülkelerin kendi haklarının geliştirilmesini istemelerine yol açmaktadır. Bu durum bugün Türkiye için de geçerlidir. Türkiye de kendi özelinde gelişme sürecini bahsedilen paradigmaya bağlamaktadır. Karbon salınımını bugünkü seviyesinden değil gelecekte salacağı karbon miktarından azaltıma giderek gerçekleştirme arzusuna sahiptir ve bu durum fosil yakıt kullanımına belirli bir süre daha bağımlı olduğuna, kalkınmak için bir süre daha bu yakıtlardan faydalanacağına işaret etmektedir (Bozan, 2017, s. 77). İlgili husus sadece Türkiye için değil, kalkınma hakkına sahip olduğunu iddia eden diğer

tüm gelişmekte olan ülkeler için de geçerlidir. Daha adil bir dönüşüm için gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelerden para ve teknoloji transferi talep etmekte, aksi takdirde gelişmiş ülkelerin taleplerini yerine getirdiklerinde kalkınamayacaklarına ve ekonomik bir hegemonya altında sürekli tahakküm durumunda olacaklarına inanmaktadırlar.

Başka bir deyişle gelişmekte olan ülkeler gelişmeye hakları olduğunu iddia etmektedirler. Bu söylem kendisini en kuvvetli biçimde gelişen ülkelerin gelişmekte olan ülkelere uygulamak istedikleri etikle maskelenmiş politik dayatmalardan kaynaklanmaktadır. Uluslararası kuruluşlar aracılığıyla uygulanmak istenen iklim politikaları gelişmekte olan ya da az gelişmiş olan ülkelerin sırtına daha fazla yük bindirmekte ve gelişimlerini yavaşlatmakla birlikte sosyo-politik düzendeki yerlerinde daha da güçsüz duruma düşme riski taşımaktadır. Bu anlamda, uluslararası hükümetler ve STK'lar hala etkili bir uluslararası anlaşma oluşturmak için adalet paradigması ışığında bu sorunu çözmeye çalışmaktadır. Burada dağıtıcı adalet sorunu, sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yanıt vermek için hakkaniyetli bir çözüm bulmada önemli bir yere sahiptir. Dağıtıcı adaleti ele almak için çoğu akademisyen pratik yollardan biri olan sera gazı emisyonları için takas edilebilir izinleri ele almaktadır. Takas edilebilir izinler, uluslararası anlaşmalar yapmak için etkili bir çözüm sağlayacaktır. Çoğu akademisyen, azaltım sürecinin bir parçası olarak adalet konusunu vurgulamakta ve iklim değişikliği müzakerelerine uygulanması gereken bazı temel faktörleri aydınlatmaktadır. Ayrıca, dağıtıcı adalet konusundaki tartışmalar, kalkınma ilerlemesinde siyasi, sosyal ve ekonomik değişimi içeren soruna kapsamlı bir yaklaşım ihtiyacını göstermektedir.

“Koruma”, “zarar vermeme” gibi etik içerimli kavramların iklim değişikliğine yönelik uluslararası norm geliştirme sürecine motivasyon sağladığı görülür. Üstelik bu çabalar Batılı ileri kapitalist ülkelerin öncülüğünde başlamıştır (Alada ve diğerleri, 1993). Bu çabaların çıkışında tamamen etik kaygıların etkili olduğunu varsayalım. Böyle bir kaygı bulunduranın, üstelik bu sorunu çözmeye bilinen en etkili araçların da sahibiyse, kaygılandığı sorunu ortadan kaldırmak için bütün kapasitesiyle mücadele etmesi beklenir. Yukarıda yer verilen bilgilerden hareketle süreç, söz konusu girişimlerin çıkarların etik üzerinden maskelendiğine işaret eder. Yapılan tartışmalar iklim değişikliği ve çevreyle ilgili sorunlarda temiz teknoloji kullanımı, karbon salınımının azaltılması ve teknoloji ile kaynak transferinin çözüm olarak sunulduğunu gösterir.

Kanada'nın emisyon azaltımı nedeniyle sözleşmeden çekildiğini hatırlayalım. Kyoto'da emisyon azaltımı istenmeyen ülkelere 2015 Paris zirvesinden itibaren istenmiş; üstelik emisyon politikası küresel sıcaklık artışını kontrol altına alma ortak hedefine yönelmiştir

(Birpınar, 2022, s. 26-28). Küresel iklim politikalarındaki bu değişim, bir yandan bazı ülkelerin karbon ayak izini karartma gayreti gibi görünürken öbür yandan çeşitli gerekçelerle alınan kararlara uymaktan başka çaresi olmayan kimi ülkelere belirli politikaları dayatmanın ilk adımları gibi görünür. Nitekim AB ülkeleri üçüncü ülkelerden ithal edilecek bazı ürünler için sınırda karbon vergisi alma hususunda anlaşmıştır (Şeker, 2022). Patent haklarıyla korunan teknik-bilgi ve teknoloji sahibi Batı, bu hamlesiyle yeşili tahakkümünü aklamada bir rıza imalatı olarak kullanmaktadır (Kahraman, 2021, s. 414). Başka bir deyişle sözleşmelerde yer verdiği teknoloji transferi ve parasal hibeye gönüllü olmayan Batı, artı değere el koymak için can atmaktadır. Modern etik anlayışın eleştirisinden elde ettiğimiz bulgular ışığında bu politikalar duygucudur. Ancak bu duygunun içeriğini Ben'in tahakkümcü arzuları doldurur. Bu bağlamda kar-zarar hesabından önce gelmediği gibi ötekine karşı bir duyarlılığı yoktur. Bu kusurlarına rağmen genel bir etik kod oluşturma gayreti, olup bitenlerle nasıl ilişki kurulacağını belirlemek dışında bir amaç gütmeyiz. Böyle bir ilişki açıktır ki eşitsiz bir ilişkidir. Savaş söz konusu olduğunda da görüleceği gibi, burada sergilenen etik maskenin arkasında eşitsiz siyasi beklentiden başka bir şey yoktur.

4. SAVAŞA DAİR SÖYLEMLER VE ÜÇÜNCÜ TARAFLARIN ÇIKAR MANİPÜLASYONU

Tüm insan faaliyetlerini ekonomik faaliyet olarak kabul eden ve tüm özneliği ekonomik öznellik olarak inşa eden; yani insan eyleminin, siyasetin ve genel olarak dünyanın doğası hakkında belirli hakikatler üreten ve dünyayı şekillendirmeyi sürdüren sistematik bir iktidar-bilgi rejimi olarak ifade edilebilecek neoliberal rasyonalite (Brown, 2015, s. 116), üçüncü tarafların çıkar manipülasyonlarının önemli enstrümanlarından biri olmaktadır. Neoliberal rasyonalite bunu gerçekleştirirken sadece piyasalarla ilgili sorunların çözümünün yegâne adresi olarak kendisini göstermekle kalmamakta sürdürülebilirlik adına ekonomiyi, piyasaları ve hatta siyaseti etik kaygılardan uzaklaştırmaktadır (Alawattage ve diğerleri, 2023). Neoliberal rasyonalitenin önemli temsilcileri olan Batılı gelişmiş ülkelerin uluslararası çatışmalarda üçüncü taraf olarak seçici kınama veya destekte bulunmaları modern etiğin eleştirisini yaparken gösterilen sorunsalların varlığına işaret etmektedir.

Günümüzde de savaş durumunda çatışmaların temel nedenlerini ele almaya yönelik etik hususların, üçüncü tarafların nüfuzlarının korunmasına yönelik stratejik çıkarların önüne geçemediği görülmektedir. Böyle bir durumda etik kodlara yapılan başvuru etik bir kaygıdan ziyade tutumlarını etik bir kabulde gizlediklerini ima eder. Bu tarz pratikler de genel bir etik kabulden söz etmenin mümkün olmadığını alamettir. Savaşa veya çatışmaya yönelik destek

veya kınamalara dair üçüncü tarafların tutumlarının etik çerçeveye dayandırıldığı (DeScioli ve Kurzban, 2009) göz önüne alındığında iddiamızın çerçevesi daha anlaşılır bir mahiyet alabilecektir. Söz konusu iddianın görünür olabileceği en güncel örnekler Rusya-Ukrayna ve Filistin-İsrail savaşlarıdır.

Bu savaşlar süresince savaşın sürmesi ya da sonlanmasına yönelik Batılı güçlerin eylemlerindeki tutarsızlık etik kabullerin temel belirleyicisi konumunda olan bu ülkelerin sadece çıkarları doğrultusunda etik yaklaşımlar ürettiğini göstermektedir. İkinci bölümde değinildiği üzere, düstûrun bana yapmaya izin verirken evrenselleştirildiğinde başkalarını yapmaktan alıkoyacak bir durumla karşı karşıyayız. Örneğin Ukrayna'daki çatışmalar esnasında ABD başta olmak üzere Batılı ülkeler, Rusya'nın eylemlerini kınamış ve çeşitli yaptırımlarda bulunmuştur. Bu yaptırımlar liberal ilkelerle ilişkilendirilerek belli etik kabullere (Badiou'nun etik ideolojisini hatırlayalım) dayandırılmıştır. Bazı akademik çalışmalarda da Rusya'nın liberal karşıtlığı ön plana çıkarılmıştır (Laruelle, 2016). Fakat söz konusu etik kabuller her nedense Rusya'ya enerji bağımlılığı söz konusu olduğunda esnek bir hal alabilmiştir. Rusya'nın eylemlerine ilişkin etik kaygıları dillendirmek ile ekonomik ve stratejik çıkarları korumak arasında bir denge politikası gütmeye çalışan Batı ülkeleri etiği böylece araçsallaştırmışlardır. Başka bir deyişle modern etiğin kendilerine sağladığı avantajdan faydalanmışlardır. Filistin-İsrail savaşında İsrail'in orantısız gücü karşısında verilen sessiz tepki gibi bazı çatışmaların diğerlerine göre önceliklendirilmesi, etik ilkelerin seçici bir şekilde uygulanmasını ya da aslında etik bir kaygının hiç olmadığını yansıtmaktadır. Bu tür seçici kınama ve incelikli tepkiler evrensel bir etik duruşa ulaşmanın imkansızlığını da ortaya koymaktadır. Rusya-Ukrayna ve Filistin-İsrail örneklerinde Batı retoriği ve politikaların mahiyeti bu soruşturmayı daha da açmaya yardımcı olacaktır.

Rusya ve Ukrayna'nın 2022'den sonraki sıcak çatışmalarının kilit noktası 2014 Kırım ilhakı ile başlamıştır. Ukrayna başkanı Viktor Yanukoviç'in 2013'te Avrupa Birliği ile entegrasyon anlaşmasını reddetmesi, protestocuların bu reddi protesto etmesi ve Rusya'nın krizde Yanukoviç'i desteklemesi, ABD ve Avrupa'nın ise protestocuları desteklemesiyle Kırım'ın ilhakını hızlandıran süreç olmuştur. 2014'te hükümet karşıtı protestocular Yanukoviç hükümetini devirmiş bunun neticesinde Rusya Kırım'ı işgal etmiştir (Yaseen, Muzaffar ve Aman, 2022). Batılı ülkeler Rusya'nın Kırım'ı ilhak ettiğini ve doğu Ukrayna'daki ayrılıkçı hareketlere destek verdiğini ifade etmiş ve böylece Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü ihlal ettiğini vurgulayarak Rusya'yı kınamışlardır. Buna göre Rusya Ukrayna'nın iç işlerine müdahale etmekte ve siyasi kararlarını etkilemeye çalışmaktadır. Batılı ülkeler bu durumu

Ukrayna'nın kendi geleceğini belirleme hakkının ihlaline neden olduğunu savunmuşlardır (Szpak, 2023: 1012-1013). Söz konusu iddiaların dayandığı etik argüman ulusların sınırlarına ve egemenliklerine saygı duyma çerçevesine oturtulmuştur.

Aynı zamanda, sivillerin kasıtlı olarak hedef alınması ve zorla yerinden edilmeyi de kapsayan insan hakları ihlalleri iddiaları, etik ihbarda merkezi bir konuma sahiptir. Ayrıca Batılı ülkeler, Rusya'nın eylemlerinin uluslararası hukuku, özellikle de Birleşmiş Milletler Şartını ihlal ettiğini vurgulamaktadır (Trivedi ve diğerleri, 2023). Buradaki argüman, uluslararası barış ve güvenliğin, üzerinde anlaşmaya varılan normlara uyulması yoluyla sürdürülmesi gerektiği ve bu normların herhangi bir şekilde ihlalinin etik açıdan kınanması gerektiği fikrine dayanmaktadır.

Öte yandan Rusya tarafından da benzer etik gerekçeler çatışmayı meşrulaştırmak için kullanılmıştır. Örneğin yapılan ampirik çalışmalar Rus medyasının altı resmi kremlin anlatısını ön plana çıkardığını vurgulamaktadır (Brusylovska ve Maksymenko, 2022). Bunlardan ilk öne çıkan söylem özel askeri operasyon (*the speacial military operation*) olarak ortaya çıkmıştır. Bu operasyon Donbas halkını kurtarma ve daha büyük olayların (örneğin küresel savaşın) önüne geçme operasyonu olarak tasarlanmıştır. Rusya'nın en önemli argümanlarından bir diğeri de Ukrayna'yı Batılı ülkelerin desteklediği Ukraynalı nazilerden kurtarmaktır. Bunu yaparken de sivillere zarar vermeye ve herhangi bir toprak talep etmemeye özen gösterdiğini belirtmiştir (s. 227). İkinci olarak öne çıkan söylem ise (*useless Western sanction*) yararsız Batı yaptırımları olarak tanımlanmıştır. Putin Batı'nın yaptırımlarının sadece elitleri değil tüm halkı ve ülkeyi boğmak için yapıldığını ve Rusya'nın dünya ekonomisine katılımını en aza indirip, ekonomik faktörler nedeniyle savunmasına zarar verme amacı güttüğünü vurgulamaktadır. Putin bu durumun özgürlük hakkına, bağımsız olma hakkına, Rusya olma hakkına müdahale olduğunu iddia etmektedir. Tüm bunlara rağmen Rusya bu yaptırımları etkili bir şekilde azaltmaya yönelik adımları attıklarını vurgulamaktadır (s. 227-228). Üçüncü öne çıkan söylem (*the West versus Russia*) "Batı Rusya'ya karşı", Batı'nın Rusya'yı istikrarsızlaştırmak için Ukrayna'yı istismar ettiğini ifade etmektedir. Buna göre hem ABD hem de AB, Nazizm'i ve 'küresel Rus düşmanlığını' benimsemekte ve Ukrayna'nın insanlığa karşı işlediği suçlara gözlerini kapatmaktadır. Dolayısıyla bu çatışmanın başat aktörü ABD olarak görülmektedir. Çünkü Rusya'ya göre ABD Batı'yı kolektif bir şekilde yaptırım kampanyaları yapmaya teşvik etmekte ve Rusya'da bir rejim değişikliğini arzulamaktadır (s. 228-229).

Ukrayna ordusunun işlediği suçlar (*Ukrainian army's crimes*) Ukrayna silahlı kuvvetlerinin savaş suçu işlediğini belirten bir diğer söylemdir. Buna göre Ukrayna ordusu şehirlere ve köyleri

bombalamakta ve esirlere işkence etmektedir (s. 230). Beşinci olarak *provocative West* *weapons* (provakatif Batı silahları) söylemine göre Batı, Ukrayna-Rusya çatışmasını uzatmak için Ukrayna'ya ağır silahlar göndermektedir. Batı'nın bu eylemi, AB ve NATO ülkelerini manipüle etmek ve onlara baskı uygulamak için de kullanılmıştır (s. 231). Son olarak *Ukraine loses the war* (Ukrayna savaşı kaybediyor) söyleminin en önemli etik unsuru “özgürleştirilmiş bölgelerde” her şeyin yolunda olduğuna, Batı'nın tüm yaptırımlarına ve ağır silah yardımlarına rağmen Rusya her geçen gün yeni topraklar ele geçirdiğini ve bu topraklardaki barışı güçlendirdiğini ilan etmektedir (s. 232). Kumankov (2022) çalışması da Rusya'nın Ukrayna'ya müdahalesini meşrulaştıran ve AB ile ABD'yi savaşı tırmandıran aktörler olarak gösteren Rus retoriği benzer şekilde ortaya koymuştur.

Rusya'daki söz konusu söyleme karşı Batı tarafından “saldırganlık” ve “istikrarsızlığın” sorumluluğu kişisel düzeyde önemli ölçüde Putin'e atfedilirken, Rusya askeri operasyonu meşrulaştırmak için “dezenformasyon savaşı” yürüten bir ülke olarak nitelendirilmiştir. Buna göre, bir yanda özgürlük ve egemenlik, diğer yanda kölelik ve tiranlık arasındaki bir savaş olarak bu kutupsal ikili temsili, küresel toplumu izole edilmiş Rusya'ya ve kendisini siyasi olarak köşeye sıkıştırdığı iddia edilen Putin'e karşı birleştirmiştir (Simons, 2022: s. 54-55).

Batı (özellikle ABD), Rusya'ya yönelik bu etik kaygıları dile getirirken Filistin-İsrail savaşı için de Filistin'i Rusya ile aynı pozisyona koymaktadır. ABD Başkanına göre Filistin ve Rusya komşu demokrasileri yok etmek istiyor. ABD başkanı konuşmasında teröristler terörlerinin bedelini ödemediğinde (Filistin adına çatışan grupları kastederek) ve diktatörler (Putin'i kastederek) saldırıların bedelini ödemediklerinde bunun daha fazla kaosa, ölüme ve yıkıma neden olacağını ifade etmektedir. Biden ayrıca dünyayı bir arada tutan şeyin Amerikan liderliği olduğunu savunmuştur. Kendisinin de belirttiği gibi bu Amerika'yı güvende tutmaktadır. Ukrayna'dan uzaklaşmaları ve İsrail'e sırtlarını dönmeleri tüm bunları riske atacaktır (Hutzler, 2023). Dolayısıyla ABD'nin Rusya'yı ve Filistin'i eleştirirken savunduğu değerlerin ABD çıkarlarını korumaya yönelik stratejik bir maskeden ibaret olduğu değerlendirilebilir.

ABD'nin İsrail'e yaptığı milyarlarca dolarlık yıllık yardımları göz önüne alındığında İsrail'in bölgesel gücünü istismar etmesinin ABD tarafından kınanması beklenemezdi. Bu yardımlar İsrail'in işgali altındaki Filistin topraklarının entegrasyonu, Arap nüfusun çeşitli yollarla azaltılması, mültecilerin dağıtılması, Filistin'de milliyetçiliğin ve kültürün ezilmesi ve Güney Lübnan üzerinde kontrol kurulması için kullanılmıştır. Araştırmacılar İsrail'e sürekli yapılan söz konusu yardımların yanı sıra ideolojik desteğin de varlığının, tarihi gerçekleri rahatlıkla

yeniden şekillendiren ABD'nin tutumunun ikiyüzlülüğünü gösterdiğini belirtmişlerdir (Qaddoura, Othman ve Majid, 2019). Çünkü Batılı yetkililer Filistin halkının trajedilerini ve yaşadıkları kötü koşulları İsrail'den ziyade yıllarca barış tekliflerini reddeden ve halkı için uğraşmak yerine terör koridorları kurmak için çabalayan Hamas'a bağlamaktadır (Sayegh, 2023: s. 30-31). Birçok Batılı ülke ve medyası, Filistinde'ki insani kayıplardan bahsederken İsrail'in kendisini "savunma hakkı" ve Hamas'ın Gazze'deki sivilleri "canlı kalkan" olarak kullanması gibi bir retoriği ön plana çıkarmaktadır. Savunma hakkı ve sivillerin kalkan olarak gösterilmesi Rusya-Ukrayna savaşında Ukrayna lehine kullanılırken Filistin-İsrail savaşında İsrail lehine kullanılmıştır. Kuşkusuz burada sorgulanması gerek şey hangi söz konusu retoriğin hangi taraf için haklılığı yansıttığı değil, Batı'nın belli ilkeler ileri sürerek savaşa dair yaptığı kınama veya desteğin söz konusu ilkelerin etik karakteri ile ilgili bir kaygıdan ziyade çıkar üzerine temellenmesidir.

Savaş olgusu da modern etik düşüncenin sıkıntılarıyla doludur. Bu politikalar duyguculuğun emarelerini gösterdiği gibi, aynı zamanda amaç-fayda hesabının sonucu olarak görünür. Savaş sürecinde tarafların diğerkâm olmadıkları ortadadır. Ukraynalılar bizden olmakla makul öteki olmak arasında gidip gelmekteyken Filistinliler mutlak anlamda ötekilikle damgalanmıştır. Maruz bırakıldıkları şiddet hatırlandığında etiğin bu bağlamının da yokluğu belirginleşir. Bu örnekler genel etik kabullerin olamayacağına bir doğrulamasıdır. Etiği cisimleştirdiği iddiasındaki siyasal özne dışında hiç kimseye eylemde bulunma imkanı tanımaz. Geri kalanların etik kaygılarındaki samimiyeti, bu öznenin belirlediği makul davranışa uygunlukla ölçülür. İki savaş örneğinin tarihsel iddiaları ve bu iddialara karşı takınılan kayıtsızlık iddiamızı doğrular.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Modernitenin miras aldığı her değer için insanı tek fail, akli tek ölçüt kılma çabasının olumsuz sonuçlarından biri de bu çalışmada incelenen etik üzerinde yaşanmıştır. Klasik dönemde iyi tarihsel ve toplumsal bağlamdan ayrı düşünülmemiştir. Bu nedenle iyi kişinin bütün bir yaşam deneyimine yayılmıştır. İyi bir yaşamdan, kişinin iyiye ulaşmasını sağlayacak eylemi bilmesi ve bu eylemi sergilemede sebat etmesi durumunda bahsedilebilir. İyinin ölçütü erdemdir. İyi yaşam ve iyi yönetim erdeme uygun olandır. Buradan anlaşılacağı üzere klasik dönemde rasyonalite ve insan, tarihin ve toplumun durumu dikkate alınmadan kavranacak kategoriler olarak değerlendirilmemiştir.

Modern felsefi düşünce, zincirlerinden kurtararak eylemin biricik faili kıldığı insanın ve onun kurucu aklının faaliyeti sorunundan bir türlü kurtulamamıştır. Başka bir deyişle bu kategorilerin

faaliyetlerini anlamlı bir zemine oturtamamıştır. Anlamlı eylemin ilkelerini belirlemeye yönelik çaba hem yararcılıktan duyguculuğa uzanan ampirik gelenek hem Kant'tan analitik felsefecilere uzanan rasyonalist gelenek için başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Modern düşüncenin bu krizi, başta onun önemli bir temsilcisi olan liberal düşünce olmak üzere, komüniteryen düşünce, postmodern düşünce ve bir eşitlik felsefesi arayışındaki düşünürler tarafından sorgulanmıştır.

Liberal düşünce çözümü, toplumsal bir iyi arayışından felakete sonuçlanacağı için vazgeçme ve yalnızca bireysel özgürlükleri koruyan yasaklayıcı nitelikte etik kodlar oluşturma ve bu kodları korumayla sınırlıdır. Komüniteryen düşüncenin çözümü, modern dönemle birlikte tarihsel ve toplumsal bağlamından kopan rasyonalite, birey ve etiğin yine bu bağlamlar üzerinden düşünülmesidir. Postmodern düşünce de bağlamın önemini dikkate alır. Ancak burada bağlamın dinamik yapısı öne çıkar. Onun dinamik karakteri bir zemin oluşturma imkanı sunmaz. Böyle bir belirsizlik durumunda yapılması gereken farklılıkların bilincinde olmak ve Ötekini önceleyen eylemlerde bulunmaktır. Eşitlik felsefesi açısından etik ancak hakikat süreciyle birlikte bahsedilebilir hale gelir. Hakikat ise olanda, durumda yani status quo'da ve onun yasalarında bir kesinti yaratan olay sonrasında oluşan çokluktur. Durumun genel bir çerçeveye oturarak kod olarak sunduğu şeyin etik bir içeriği yoktur.

Çalışmanın olgusal içeriğinde iklim değişikliğini önlemeye yönelik uluslararası siyasi gelişmelere ve savaş durumunda tarafların tutumuna odaklanmıştır. Her iki olguda etik ile kurulan ilişkinin düşünsel çerçevesini modernliğin sağladığı görülmüş ve inceleme sürecinde modern düşünceye yöneltilen eleştirilerden faydalanılmıştır. Çalışma biri incelenen olguya, diğeri bu olgulardan hareketle genel bir duruma yönelik iki sonuca ulaşmıştır. Bu sonuçlardan ilki küresel iklim değişikliği politikaları ve savaş üzerine kullanılan etik kodların, ilkelerin ve söylemlerin etik bağları yoktur. İkinci sonuç, mevcut düşünsel, siyasal ve ekonomik koşullar içinde herhangi bir uluslararası girişimin etik bir mahiyet sergileme olanağı da yoktur. İster üzerinde düşünecek bir zemin sunan, ister bir zemin sunamayacak kadar dinamik olması nedeniyle yalnızca ötekini önemsemeye çağırın tarihsel ve toplumsal bağlamın yokluğu, bizi bu iki sonuca götürür. Ayrıca etik olanı yalnızca kötülük görmeme ile eşitleyerek failin iyi tasarımına engel koyan genel kabullerin varlığı, eylemi ve faili önsel olarak sınırlandırması nedeniyle bu sonuçların ortaya çıkmasında etkili olacaktır.

KAYNAKÇA

Alada, A. B., Gürpınar, E., & Budak, S. (1993). Rio konferansı üzerine düşünceler, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 0(3-4-5-), 93-108.

- Alawattage, C., Jayathileka, C., Hitibandara, R., & Withanage, S. (2023). Moral economy, performative materialism, and political rhetorics of sustainability accounting. *Critical Perspectives on Accounting*, 95, 102507.
- Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (1997). *Dialectic of Enlightenment* (15). Verso.
- Anter, A. (2011). Max weber's concept of nature and the ambivalence of modernity. *Max Weber Studies*, 217-229.
- Arias Maldonado, M. (2019). Domination in the anthropocene. WPSA 2019 Conference, San Diego.
- Arslan A. (2006). *İlkçağ felsefe tarihi 2: Sofistlerden Platon'a*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan A. (2007). *İlkçağ felsefe tarihi 3: Aristoteles*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bauman Z. (2011). *Postmodern etik*. (Çev. Türker A.). Ayrıntı Yayınları.
- Badiou, A. (2012). *Sonsuz düşünce*. (Çev. Ergüden I, Birkan T.). Metis Yayınları.
- Badiou, A. (2013). *Etik: kötülük kavrayışı üzerine bir deneme*. (Çev. Birkan T.). Metis Yayınları.
- Badiou, A. (2014). *Bir eşitlik felsefesi*. (Çev. Fidaner I. B.). <https://yersizseyleyler.wordpress.com/2014/11/06/bir-esitlik-felsefesi-alain-badiou-derlemesi/>
- Bhabha, H. (2016) *Kültürel konumlanış*. (Çev. Uluç T.). İnsan Yayınları.
- Bilge, M. (2012). Gelenekselden moderne etik ve siyaset. *ZKÜ sosyal bilimler dergisi*. 8 (15), 97-108. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijmeb/issue/54849/751074>
- Bozan, O. (2017). Framing climate change discourse in Turkish media. [Unpublished masters dissertation]. University of Alberta.
- Brown, W. (2015). *Undoing the demos: Neoliberalism's stealth revolution*. MIT Press.
- Brusylovska, O., & Maksymenko, I. (2023). Analysis of the media discourse on the 2022 war in Ukraine: The case of Russia. *Regional Science Policy & Practice*, 15(1), 222-235.
- Chakrabarty, D. (2000), *Provincializing europe: postcolonial thought and historical difference*. Princeton University Press.
- De Lucia, V. (2020). Rethinking the encounter between law and nature in the anthropocene: from biopolitical sovereignty to wonder. *Law and Critique*, 31(3), 329-349.
- DeScioli, P., & Kurzban, R. (2009). Mysteries of morality. *Cognition*, 112(2), 281-299.
- Dobson, A. (2000). *Green political thought*. Routledge.
- Erkan Balcı, E. N. (2017). *Alasdair macIntyre'in modern ahlak eleştirisi ve Thomasçı-Aristotelesçi ahlak felsefesi*. (Yayın No. 485777) [Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi]. tez.yok.gov.tr.

- Esenyel, M. Z. (2012). İnsanın, insan olmak bakımından işlevi nedir?: aristoteleşçi bir bakış. *Kaygı. Bursa uludağ üniversitesi fen-edebiyat fakültesi Felsefe Dergisi*, (18), 209-220. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/276733>
- Foucault, M. (1982). The subject and power. *Critical Inquiry*, 8(4), 777-795.
- Harris, P. G.& Symons, J. (2010). Justice in adaptation to climate change: cosmopolitan implications for international institutions. *Environmental Politics*, 19(4): 617-636. DOI: 10.1080/09644016.2010.489716
- Hutzler, A. (2023). Biden, in rare Oval Office speech, says US 'holds the world together' amid wars in Israel and Ukraine, *ABC News*, <https://abcnews.go.com/Politics/biden-make-prime-time-case-us-assistance-israel/story?id=104146070>, Accessed: 27.11.2023.
- Kesici, H. (2010). Adam Smith ve Ahlak Teorisi. *Journal of Social Policy Conferences*, 0 (58), 89-97. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/887/9867>
- Ketenci, T. (2006). Aristoteles ve wittgenstein: etikte iki yol. *FLSF felsefe ve sosyal bilimler dergisi*. (2), 91-99. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/803614>
- Kingston E. (2014). Climate justice and temporally remote emissions. *Social Theory and Practice*, 40(2): 281-303.
- Klinsky S. and Dowlatabadi H. (2009). Conceptualizing of justice in climate policy. *Climate Policy*, 9(1): 88-108.
- Kumankov, A. (2023). Nazizm, genocide and the threat of the global west. russian moral justification of war in ukraine. *Etikk i Praksis-Nordic Journal of Applied Ethics*, (1), 7-27.
- Küçükalp, D. (2017). Postmodern siyaset felsefesi. *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (28), 17-32. <https://doi.org/10.20981/kaygi.307936>
- Küçükalp, D. (2023). Klasik ve modern siyaset felsefesi. *Çalışma ve Toplum*, 1 (76), 79-96. <https://doi.org/10.54752/ct.1241207>
- Laruelle, M. (2016). "Russia as an anti-liberal European civilisation." In Pal Kolsto and Helge Blakkisrud (eds) *The new Russian nationalism: imperialism, ethnicity and authoritarianism 2000–2015*, (275-97), Edinburg University Press.
- Leiss, W. (1994). *Domination of nature*. McGill-Queen's Press-MQUP.
- Lemke, T. (2002). Foucault, governmentality, and critique. *rethinking marxism: a journal of economics. Culture & Society*, 14(3), 49-64.
- Lemm, V. (2010). Critical theory and affirmative biopolitics: Nietzsche and the domination of nature in Adorno/Horkheimer. *Journal of Power*, 3(1). <https://doi.org/10.1080/17540291003630379>
- Lewis S. L. & Maslin, M. A. (2015). Defining the anthropocene. *Nature* (519), 171-180.
- Loomba, A. (2000). *Kolonyalizm/postkolonyalizm*. (Çev. Mehmet Küçük). Ayrıntı Yayınları.

- MacIntyre A. (2001). *Erdem peşinde: ahlak teorisi üzerine bir çalışma*. (Çev. Özcan M.). Ayrıntı Yayınları.
- MacIntyre A. (2001a). *Homerik çağdan yirminci yüzyıla etik'in kısa tarihi*. (Çev. Zelyüt Hünler, S.). Paradigma Yayınları.
- Manuel-Navarrete, D. (2010). Power, realism, and the ideal of human emancipation in a climate of change. *Wiley interdisciplinary reviews: Climate Change*, 1(6), 781-785.
- Meyer, L. H. & Roser, D. (2006). Distributive justice and climate change. the allocation of emissions right. *Analyse & Kritik*, 28, 223-249.
- Meyer, L. H. & Roser, D. (2010). Climate justice and historical emissions. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 13(1): 229-253. DOI: 10.1080/13698230903326349
- Morton, S. (2003). *Gayatri chakravorty spivak*, Routledge.
- Mutlu B. (2018). Alasdair macIntyre'in çağdaş sorunlar karşısında yeni aristotelesçiliği. *Kilikya Felsefe Dergisi*. 0 (1), 39-63. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/456016>
- Nagel T. (1998). Aristoteles'in eudaimonia üzerine düşünceleri. (Çev. Erkızan H. N.). *Doğu Batı Düşünce Dergisi*. (4), 147-155.
- Qaddoura, R. M., Othman, Z. B., & Majid, M. B. A. (2019). Review of U.S. Interests and the Israel-Palestine Conflict: A Review, by Noam Chomsky, Rashid Khalidi, Elia Zureik, Terje Rod-Larsen, Nur Laiq, Fabrice Aidan, and Jeremy R. Hammond. *Insight Turkey* 21, no. 4: 217–25.
- Özlem, D. (2004). *Etik -ahlâk felsefesi-*. İnkılâp Kitabevi.
- Paavola, J., & Adger, W. N. (2002). Justice and adaptation to climate change. *Tyndall Centre for Climate Change Working Paper*, 23.
- Parks, B. C. and Roberts, J. C. (2010). Climate change, social theory and justice. *Theory, Culture & Society*, 27(2-3): 134-166. DOI: 10.1177/0263276409359018
- Platon (1999). *Devlet*. (Çev. S. Eyüboğlu, M. A. Cimcoz). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Plumwood, V. (2002). Feminism and the mastery of nature. In *Feminism and the Mastery of Nature*. <https://doi.org/10.4324/9780203006757>
- Sachs B. (2014). The relevance of distributive justice to international climate change policy. *Ethics, Policy & Environment*, 17(2): 208-224. DOI: 10.1080/21550085.2014.926085
- Sayegh, Alexandra M. (2023) How Foreign Policy is Manifested through Diplomatic Discourse: An Analysis of US Ambassador Rhetoric at the UN Regarding Israeli Settlement Expansion. *Senior Theses*. 120. https://research.library.fordham.edu/international_senior/120
- Schuppert, F. (2011). Climate change mitigation and intergenerational justice. *Environmental Politics*, 20(3): 303-321. DOI: 10.1080/09644016.2011.573351
- Sarıbay, A. Y. (1998). Politik teori, modernite ve etik. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*. (4), 55-60.

- Simons, G. (2022). “Inevitable” and “imminent” invasions: the logic behind western media war stories. *Journal of International Analytics*, 13(2), 43-58.
- Soper, K. (1995). *What is Nature: culture, politics and the non-human*. MA: Blackwell.
- Stephan, B., Rothe, D., Methmann, C., Stripple, J., & Bulkeley, H. (2013). Third side of the coin: hegemony and governmentality in global climate politics. *Governing the climate: new approaches to rationality, power and politics*, ed. johannes stripple and harriet bulkeley, 59-76.
- Szpak, A. (2023). Ukraine: remedial secession and Russian aggression. *Journal of Contemporary European Studies*, 31(3), 1012-1026.
- Şeker, A. U. (2022, Mart 16). *AB ülkeleri karbon vergisinde anlaştı*. AA. <https://www.aa.com.tr/tr/cevre/ab-ulkeleri-karbon-vergisinde-anlasti/2536506>
- Strauss, L. (2000). *Politika felsefesi nedir*. (Çev. Zelyüt Hünler S.). Paradigma Yayınları.
- Tepe, H. (1998). Bir felsefe dalı olarak etik: “etik” kavramı, tarihçesi ve günümüzde etik. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*. (4), 11-27.
- Trivedi, M. M., Singh, M. A., Pandey, M. H., & Tiwari, P. (2023). Violation of international humanitarian law vis a vis dispute between ukraine and russia. *Remittances Review*, 8(4).
- Tüzen, M. A. (2017). Liberal öğretinin komüniteryen eleştirisi. *Mavi atlas*. 5 (2). 517-529. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.356788>
- Vanderheiden, S. (2004). Justice in the green house: Climate change and the idea of fairness. *Social Philosophy Today*, 19, 89-101.
- Weber, M. (1965). *The protestant ethic and the spirit of capitalism* (trans. Parson T.). Allen & Unwin.
- Weber, M. (1978). *Economy and Society*. (Ed. Roth, G. and Wittich, C.) University of California Press.
- Yaseen, Z., Muzaffar, M., & Aman, A. (2022). Russia-Ukraine war and hybrid attitude of european union: a critical analysis. *Pakistan Journal of Social Issues*, Volume XIII.
- Zelyüt Hünler, S. (2001). Sunuş: alasdair macIntyre. In Alasdair M. *Homerik çağdan yirminci yüzyıla etik'in kısa tarihi*. (Çev. Zelyüt Hünler, S.). Paradigma Yayınları.